

Милан М. Брдар^[1]
Институт друштвених наука
Београд (Србија)

УДК 321.01(091)

141.7

172.1

Оригинални научни рад

Примљен: 01/12/2020

Прихваћен: 07/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29662

Vindicae contra tyrannos: апологија државе као медијума друштвене интеграције

Сажетак: У овом раду аутор излаже апологију државе као медијума друштвене интеграције. Први део посвећен је изворима негативног става према држави у модерној политичкој теорији и модерним идеологијама либерализма, конзервативизма и марксизма. Закључак тих разматрања јесте теза о одумирању државе у актуелним теоријама глобализације. У другом делу рада доказују се једностраности модерних идеологија и њихових програма друштвене синтезе, ради одговора на питање њиховог превладавања. Пошто су неопходни принципи за остварење тог циља подељени међу конфронтираним идеологијама (слобода-либерализам, једнакост-марксизам, заједница-конзервативизам), целовит програм синтезе могућ је једино напуштањем фаворизовања једне идеологије на рачун осталих. У завршници рада даје се објашњење водеће улоге интелигенције у транзиционим друштвима, и евидентирају се њени недостаци услед образовања у оквиру модерне политичке теорије која нас, негативним ставом према држави, не оспособљава ваљано за политику. Напуштање тог негативног става неопходно је да бисмо државу схватили као носиоца општег добра и гаранта слободе.

Кључне речи: држава, тиранија, слобода, нација, грађанин, интелектуалци, власт, транзиција, неолиберализам, марксизам, конзервативизам.

Vierzehen Professoren, Vaterland verloren.
Friedrich II der Große

Годинама читамо и слушамо како наша (и европска) хуманистичка интелигенција с омаловажавањем говори о држави. То датира одавно: либерали у XIX веку, марксисти током

XX века, неолиберали данас – сви исписују исту причу против државе, а у прилог демократији. Зашто је то тако? Има ли држава неке позитивне, незаменљиве функције због којих би била оправдана њена одбрана? Чиме објаснити противречност да у модерна времена државу практично хоће свако, а да у теорији неће да је

[1] mbrdar14@gmail.com

брани готово нико? У времену преврата – које траје од пропасти социјализма 1989 – када је потребно превредновање појмова и теорија и, штавише, када је у кризи и самоперцепција функције хуманистичког интелектуалца (Brdar, 2003, str. 48–50), неопходно је преиспитивање појма државе и става према њој како у нашем времену, тако и у историји модерне.

Последња варијанта антидржавне митологије

36 | Последња прича против државе садржана је у текућој нарацији о перспективама глобализације. Као и много пута раније, и овде је реч о миту који ће неко време пленити људе од пера.

Интегративни процеси глобализације су, као што каже та прича, дивергентни. С једне стране, они воде томе да држава мора неке своје функције да пренесе на наднационалне организације и институције (нпр. чланство у ЕЗ, ММФ, ОЕЦД итд.). Други процеси воде трансферу државних функција на ниже инстанце, на ниво локалних заједница и невладине организације. На овом нивоу очекује се развој трансационалне политике преко хоризонталне кооперације локалних организација.

Између ова два млинска камена – од којих глобални убрзава локални – национална држава као да има судбину зрна жита. У догледно време она би, према заступљеном тренду, требало да буде „самлевена“: на локалном нивоу – у име индивидуалних слобода и децентрализованих заједница (децентрализација, регионализација); на глобалном – у име „међународне заједнице“

или глобалног друштва „грађана света“. Био би то коначан, светски тријумф космополитизма и модерног антиетатизма.

Ова два процеса заокружују се у два одговарајућа мита. Први је мит о одумирању националне државе (или боље, државности) у општем тренду глобалне интеграције. Значајан аспект у том смислу је губитак *de iure* суверенитета државе. Овлашћења одлучивања преносе се на наднационалне институције, а донесене одлуке и правила обавезују националне државе. Тај тренд је, за сада, једино несумњив у процесу формирања Европске уније.

Други мит, у складу с преносом државних функција на ниже или локалне инстанце, говори о деетатизацији политичког система. Ово би требало да се огледа у померању од централне владе ка мноштву центара управљања на различитим територијалним нивоима до пуне децентрализације. У тим новим облицима реч би била о партнерским односима између владе, паравладиних и невладиних организација где би државни апарат био само „један међу једнакима“.

Зашто се о држави овако размишља? Ако се подсетимо ранијих теорија о укидању државе, логично је поставити питање каква је модерна традиција теорије државе и у којој мери оваквим ставовима иде у прилог?

Разлози одбране државе

Vindicae contra Tyrannos (1579) наслов је познатог анонимног протестантског памфлета (*Ойџужде ѿроџив ѿтирана*) у одбрану слободе од тираније, објављеног после покоља у Вартоломејској

ноћи, августа 1572. године, када је у Француској побијено више од 20.000 протестаната (*cf.* Erlanger, 1960, pp. 191–193; Soman, 1974, p. 229, et passim; Skinner, 1979, p. 24). Тај спис, уз *Defensor Pacis* (Бранилац мира) Марсиља Падованског (1324), као аполигија народа у улози браниоца мира, током потоњих епоха представља *locus classicus* одбране слободе од самовоље власти.

После више од четири века, током непрекидне критике државе која је, такође, постала традиција и обавеза интелектуалца уколико држи до себе, дошло је дотле да је, под истим насловом, у име „одбране слободе од тирана“ неопходна одбрана државе.

Вишевековна борба за заштиту слободе од тираније окончана је с два достигнућа:

– прво је намеравано и чини га зајемчена слобода појединца;

– друго је ненамеравано и чини га формирање групе или слоја, такође професије, критичара државе, чији је дискурс одавно тирански или терористички према публици. Ово друго представља цену првог достигнућа.

У овом другом случају реч је о „новим тиранима“. То нису професионални политичари, него они који се хронично боре за слободу и демократију, а против државе: дакле, интелектуалци, дежурни критичари свега и свачега, посленици хуманистичких наука, теоретичари политике. Они непрекидно понављају негативан мит о држави, пишу и понашају се као да о власти и политици знају све, а кад дођу на власт не само што покажу изненађујући аматеризам и незналаштво него заиста постају – нови тирани.

Ово указује на то да пракса хуманистичких интелектуалаца, од једне тачке, постаје контрапродуктивна. То се нарочито види последњих година у земљама транзиције. У првој фази, док су на друштвеној маргини, државу не цене друкчије него као зло. У другој фази, када се нађу на власти, цене је само као плен и средство самоодржања. А зашто и не би, када држава ни нема друкчији статус чак ни у њиховим најозбиљнијим књигама. Као главни актери транзиције, која тражи реформу државе у правцу њене консолидације, они својим дискурсом и чиновима, ако се нађу у прилици, настављају герилски рат против ње. О том феномену нема ко да пише зато што људи од политике који су у стању то да запазе не пишу књиге, а међу интелектуалцима одавно влада „гвоздени закон“ солидарисања.

За овакав преокрет, од одбране слободе од државе, до одбране државе од њених критичара, такође ради слободе – можемо да захвалимо историјском искуству с новим тиранима. Ови су, као људи од књиге и слободарске мисли, када дођу на власт постајали сатрапи, нарочито ако су дошли с програмом укидања државе као „оруђа тираније“. Искуство као најскупља школа учи да само солидна држава својим институцијама може да нас заштити од таквих свезналица, експериментатора и политичких авантуриста. Дошло је до заиста необичне ситуације: прво, да утврдимо да су слобода и држава исто, односно да без добре државе нема ни ваљане слободе; а уз то, да би државу требало одбранити од теоретичара политике и осталих учених, демократски расположених аматера! То је поука

историјског искуства, нарочито из експеримента с марксизмом и социјалистичком антидржавном политичком тиранијом. И, наравно, то је поука с овом новом, мондијалистичком сатрапијом, под идеологијом неолиберализма, у чије име вајна пера поново, по ко зна који пут, анатемишу државу у име демократије.

Нови тирани су специфични и по томе што им за спровођење тираније држава није неопходна. Пошто делују у јавности, они већ као група по духовној сродности над јавношћу непрекидно спроводе дискурзивни терор. О томе се ћути, јер се све одвија у сенци „терора власти“ о којем сви хорски причају, нарочито кад га више нема. За већину припадника хуманистичке интелигенције држава је, као што су научени, „нужно зло“ или „оруђе тираније“. Зато, овако или онако, не напуштају сан о њеном укидању, тим пре што је овај, епохалном сменом марксизма од стране неолиберализма, само променио реторички облик. Јучерашњи марксиста говори као данашњи неолиберал: једнако тврд и уверен да је на исправном путу. Спреман је да противнику одрубџ главу, додуше реторички – у име демократије. Како јуче – у име социјализма, тако и данас – у име либерализма.

Нови тирани, пропали марксисти и политички теоретичари лењинизма (с аксиомом „неће бити демократије док буде било државе“), неолиберали – заступници слободног тржишта на начин „нека пропадне свет“; сви заједно опскуранти једнакости и хуманизма, љубитељи грађанског друштва и носиоци свакојакџ иницијатива (нарочито у маниру моралне инквизиције), делују преко опозиционџ кружока, јавних личности у

медијама и невладинџ организација (НВО). Ове нашироко пишу да ће, када буду премрежиле планету, као потка интеграције, обезбедити да се оствари универзално светско друштво су-трашњџ „грађана света“ без државе (cf. Brdar, 2001, str. 214–218). Вођени тим циљем они вребају да државу колонизују, налетом симулираног грађанског друштва, да њоме овладају мимо реда и закона, оптерећени просветитељском илузијом како ће тек они смртницима „створити очи“.

Дакле, одбрана државе има смисла *vis à vis* медијски темпиране тираније симулираног „грађанског друштва“ која се више од петнаест година осведочава као својеврсно малтретирање јавности. Симулирано грађанско друштво у виду лумпенпролетерских групица интелектуалаца распоређених у НВО, који демократију не могу да замисле уз државу, грађане презиру као глупаке уколико нису уз њих, гледају да се уплету у политику и државне послове кад год могу. Тиме само увећавају институционални неред и својим петљањем даље нарушавају углед и функционалност државе, водећи притом строго рачуна да се не изложе демократској вољи бирачког тела. (То је основни аргумент против НВО у друштвима транзиције.)

Место државе у опозитивном дискурсу просветитељства

Пређимо сада на питање теоријског става према држави у модерној политичкој мисли.

Упадљиво је и чудно да је у модерни до данас само Хегел недвосмислен заступник и бранилац државе. Зато су му критичари одавно окачили

етикету да је био етатиста као „апологета пруске монархије“.

Модерна теорија државе је у карактеру одређена и спутана двема традицијама: прву чини (рано)хришћанско учење о држави која потиче од Светог Августина. Држава је повезана с овоземаљским стварима и човековим телесним грехом (*concupiscentia*), тако да сама представља установу греха (Post, 1964, ch. xi). У том смислу схваћена, изједначена је с Вавилоном, коме је супротстављен Јерусалим као будуће стање без државе.^[2] Ово омаловажавање државе ће се, *mutatis mutandis*, преко традиције хуманизма пренети до либерализма и марксизма, тј. до нашег доба.

Другу традицију којом се преноси негативан став према држави чини модерна природноправна мисао, без које иначе није могућа модерна политичка филозофија. Њену основу представља таксолошки мит (о политичком поретку) који, од Цицерона (*De Inventione*, I, 2), гради мит о држави као неприродној институцији, пошто је, по правилу, скицирана као институција којој извор није у природи, која је увек виђена као извор нормативности.

Омаловажавање државе у модерној мисли спроведено је у природноправним учењима Хобса и Русоа, на два начина:

1) тако што је природном стању без политичког поретка супротстављено вештачко стање поретка, мира и реда због чега је држава постала неприродна појава у друштву;

Томас Хобс, *Левијатан*. Илустрација на почетку књиге

2) упоређењем државе с чудовиштима (из старожеврејске митологије) као што су Левијатан и Бехемот. *Бехемот* је метафора стања без

[2] Видети у: Augustine, *De Civ. dei*, 1984, XIV, 28; XVI, 4; XVIII, 1; XIX, 13.

државе, као хаоса (грађанског рата, нереда, насиља и безакоња); *Левијатан* је метафора ужаса услед концентрисане моћи, поретка и владавине државе над појединцем.

Разлика између Хобса и Русоа последица је процене стања без државе, знаног као „природно стање“. За Хобса, то је најгоре стање међу људима, или врховно зло (*summum malum*), услед тога што се људи узајамно пљачкају и убијају. Држава је нужно зло, као средство одбране, али представља много мање зло утолико што људе штити од вучје природе ближњих.

40 | За Русоа, напротив, природно стање је стање пастирске идиле, а пошто је држава последица цивилизације и кварења, у њој не може бити ничег доброг. Русоова бајка о настанку државе у ствари је *mutatis mutandis* варијација библијске приче о изгону човека из раја. Идилочно природно стање је замена за рај, као што је природа била деистичка замена за бога (*Natura id est Deus*).

Држава је, дакле, тачка у којој су Русо и Хобс, иако антиподи, углавном сагласни, барем утолико што је виде као антиприродну појаву, само што је то за Хобса мање зло, а за Русоа веће. Како год се окрене, држава је зло и бабарога.

Због ове две традиције и ауторитета Русоа и Хобса није било изгледа да држава у модерној мисли поврати статус „природне институције“ заједнице и да заживи Аристотелов позитиван став према њој као носиоцу „општег добра“.

На прелазу из XVIII века у XIX век долази до смене природноправног мишљења историјским; и као што је раније све бивало

натурализовано, сада све ствари постају историзоване (*cf.* šire, Brdar, 2005, str. 233–236). Држава задржава негативан набој, али постаје историзован феномен, што значи да се у теорији отвара перспектива спаса друштва од те немани. Та перспектива била је скицирана већ код Августина, оснивача филозофије историје, само што ће у модерном добу бити разрађенија.

Нема сумње да хронично омаловажавање државе отупљује политичко чуло у распону укупне историје модерне. Најпре, хришћанска мисаона традиција, начелно узев, не оспособљава за политику и, штавише, није политички компетентна (*cf.* Wolin, 1961, pp. 313–314, *et passim*). (На то је својом посредном критиком хуманизма и хришћанског морала указао још Макијавели.) Што се тиче модерне природноправне мисли, за њу важи исто, с том разликом да оспособљава искључиво за побуну и рушење државе, а не узгаја државотворно и политичко чуло. С обзиром на то да ове традиције чине основу модерних теорија државе и политике, следило би да се, на њима учећи, у ствари учимо софистицираним видовима политичке и државотворне некомпетентности, уз истовремено стицање арогантног саморазумевања да смо „једино ми, учени“, надлежни да успоставимо уман и праведан поредак.

Речена некомпетентност за политику највише погађа интелектуалце као главне актере књишког оговарања државе, утолико пре што се политиком практично не баве. То ће рећи да практично сваки озбиљан и зрео човек, од неписменог сељака до интелектуалца, под

условом да се старао о себи тако да претерано не верује књигама, значај државе врло добро зна, само што од елоквентних софиста и колонизатора јавности никад не може да дође до речи.

Модерна мисао и механизација феномена

Негативном угледу државе у модерној теорији посебно је допринела промена основне парадигме на основу које се формирала модерна мисао уопште. Реч је о смени парадигме *орјанизма* парадигмом *механизма*. На основу прве, средњовековна теорија је државу скицирала као људско тело, услед чега је владара идентификовала с главом, а двовлашће ценила као неприродну појаву, равну појави двоглавог бића (Gierke, 1958, pp. 24–25). Такође, услед владавине органске парадигме, настала је кованица „политичко тело“ (*body politics*), а држава је посматрана као пнеуматска заједница, окупљена око владарске куће. Сменом парадигме дошло је до дубоке промене утолико што је модерна држава престала да буде блиска пнеуматској заједници, пошто је постала отуђени, хладан механизам у којем се појединац губи као „шрафчић“. Јединство целине постало је могуће једино употребом механичке силе, дакле деловањем против слободе. Јединство, које је овом променом изгубљено, преноси се на појам друштва или заједнице у конфронтацији *Gemeinschaft–Gesellschaft*. Заједница, односно друштво, поседује све што држава не поседује да би у њему био сачуван извор нормативног

капацитета за супротстављање држави као „сили која тлачи“.

Услед речене смене парадигме, држава постаје само машина за владање над људима. Као све друго, тако и власт добија „механизам“, у којем институције државе (као и све друге) постају „полуге“ и експоненти „силе“. Машина као технолошко средиште модернизације уопште, дакле, постаје значајан разлог анатемисања државе. Пошто машина нема духа, држава је додатно проклета у сва три велика дискурса: *конзервативном* – јер више нема органског јединства, на бази обичаја и традиције; *либералном* – јер је нужно зло које тлачи појединца; *марксистичком* – јер је оруђе класне тираније и неправде у амбалажи права. Ова отуђеност државе, осликана је небројено пута у литератури, портретисањем „бездушних бирократа“ који „од мртва слова не виде човека“ итд.

Држава као негативан принцип образовања прогресивног политичког дискурса

Природноправни дискурс XVIII века се у XIX веку разграњао на дискурсе великих идеологија: либерализма, конзервативизма и марксизма – и свима традирао негативан став према држави у смислу модерне институције. Тај став посредно доминира у свим топовима модерне друштвенополитичке мисли, а нарочито у варијантама решења политичких проблема. За исти став слободно можемо рећи да је у основи дискурса све три идеологије. Негативан став према држави као Левијатану

који „прождире“, „сили која тлачи“, „неправди у правној форми“, „бездушної машини у којој се човек губи као шрафчић“ без обзира на конкретну варијанту стоји у аксиоматском рангу у средишту политичких теорија модерних идеологија, с последицом да диктира карактер носећих појмова и садржај целокупног дискурса о политици, држави, друштву и историји. Обликовани антидржавним ставом теоријски дискурси реализују императив обезбеђења „светле перспективе“, до ослобођења од државе, без обзира на друштвене и историјске чињенице. Напротив, ако се чињенице не уклапају, утолико горе по њих. Погледајмо.

1) Најпре, теорија политике нас непрекидно држи између Бехемота и Левијатана. Пошто је стање хаоса горе и од лошег реда, Левијатан нам преостаје као мање зло и привремени спас. Трећег нема. Пошто то није довољно, неопходно је осигурати и перспективу коначног светског спаса од звери, то јест од државе. Тај императив диктира перспективу да човек у целокупној модерној мисли нема куд него да сањари о будућем стању без државе, то јест без два поменута ужаса!

2) Речени императив као неопходну компоненту спаса укључује теорију историјског прогреса, с основном идејом о човековом „моралном усавршавању“; у помоћ прискаче хуманизам својим илузијама: да би људи могли да живе без државе, мораће да се толико морално усаврше да могућност нереда и хаоса буде сведена на нулу. На пример, да постану толико поштени и пристојни да више не буде потребан полицајац-позорник. А пошто је

такав напредак нужан услов опстанка заједнице без државе, у дискурсу перспективе постаје неопходно:

а) да држава одумире или се дегенерише;

б) да се друштво, укорак с достигнућима техничког прогреса, непрекидно развија и усавршава;

в) да се човек морално усавршава да би једног дана људи могли да живе у друштву потпуно спонтано, без државе;

г) с тим у вези, хуманистички оријентисан интелектуалац обавезан је да исповеда оптимизам по сваку цену.

Према томе, што се човека тиче, негативна идеја државе диктира, с једне стране, морално срозавање човека – ради објашњења зашто је држава лоша (Августин), или њеног оправдања у том смислу; а с друге стране, истовремено му диктира морално преоптерећење – оптерећујући га дужношћу да се морално усавршава до максимума, док уместо човека не постане неко анђеоско етерично биће, које више нема ни интереса, ни страсти, ни идентитета.

Поента је у томе да није важно да ли се човек заиста морално усавршава; позитиван одговор је императив да би теорија уопште имала перспективу спаса од зла државе. То за резултат мора да има неодговорно фантазирање за чије практичне катастрофалне последице увек могу да буду оптужени политичари и „зли властодршци“. Елоквентни софисти с академским титулама – никада.

3) Негативна идеја државе, надаље, диктира оштро раздвајање државе од друштва, у појмовним опозицијама *physis* (друштво)

vs potmos (држава), или заједница–друштво (*Gemeinshcaft–Gesellschaft*). Сврха разграничења је у томе да се у друштву сачува место добра како би се осигурало нормативно полазиште за реконструкцију заједнице. Откако је држава протерана из природног стања (Хобс), интелектуалци три стотине година пишу и понашају се као да она није природан део друштва, односно чинилац који довршава његову природност. Напротив, дуализам и опозиција су услов избављења друштва, које мора да крене из самог друштва.

4) Због анатеме државе и политике, медијум образовања човека није политички, него моралан и естетички, што су врло опасне тезе. Прво, политика је непрекидно предмет моралне анатеме као „ђавоља работа“, услед чега се политика као делатност непрекидно срозава, а то, са своје стране, чини излишним питање политичког образовања човека. Осим до моралног, мисао држи и до естетичког образовања, као да ће оно човека оспособити за умно вођење политике. (Ово се у литератури континуирано ваља, од Шилера до Хабермаса.)^[3] Искуство је показало какав тоталитарни ужас настаје кад у политику упадну морално и естетички идиосинкратични типови (то су најчешће револуционари који за собом остављају пустош).

5) Под дејством антидржавне идеје морају да се смишљају теорије историје у чијем току се збива „коначно решење“ државног проблема.

(Почев од Августиновог дуала *Вавилон vs Јерусалим*) историја мора да буде замишљена у овој или оној есхатолошкој верзији. Поменути идеја диктира бесмислене ставове: да се држава може укинути, као и ставове: док има државе нема демократије, док има државе нема слободе, итд.

зб) Модерна идеја државе, са своје стране, представља, дакле, негативан принцип одржања утопијског и есхатолошког мишљења. Људска егзистенција мора да се цени као пад, просто због бивања у држави. Русо, на несрећу, увек односи предност над Хобсом, тако да Добро (с великим Д) мора есхатолошки да се смешта на крај историје, ка коме води већ поменут (или издиктиран) прогрес.

7) Ради реализације есхатолошког плана који практично постаје политички програм, иста логика отвара перспективу моралном пермисивизму, патернализму, радикализму и, на крају, терору у име највиших циљева. Да то води у концлогор и ужасе показало се у историји социјализма, о чијој црној хроници се заверенички ћути. Да је тренутно на делу сличан процес, који од непослушних држава прави концлогоре, јавна је тајна због свеопштег интелектуално-политикантског лицемерја.

8) Посебну тачку дејства негативне идеје државе представља судбина суверенитета и слободе. Пошто су с државом неспојиви позитивно темперовани појмови као што су правда, слобода и право, то држава представља

[3] Видети у: Schiller, 1910; i Habermas, 1988, pp. 35, 47–51; Brdar, 2002b, str. 84.

locus супротстављања суверености и слободе, права и правде, а претходне тачке теорије обезбеђују историјску перспективу реализације свих позитивних појмова и укидање негативних. Најновија последица је делегирање суверених права на појединце супротстављене држави као бившем носиоцу суверенитета. Одатле је само корак до овлашћења да појединци и групе могу, по избору, да праве државу на делу државне територије, а да држава на чијој се територији то догађа и која тако нешто не допушта због тога буде криминализована и на одговарајући начин кажњена.^{[4]/[5]}

9) Коначно, негативна идеја државе заједно с бесмисленом идејом њеног укидања траје до данас, у профилацији теорија глобализације у којима се предвиђа да ће националне државе нестати, а да ће власт вршити наднационална тела одозго и мреже „самоуправних“ невладиних организација одоздо. (Ту су се, као нигде другде, нашли заједно неолиберали и пост-марксистички.) Идеја је непромишљена, као што је била и у пређашњој, марксистичкој варијанти, али то није важно. Поента је у томе да је она, уз негативну идеју државе, нужна по сваку цену.

Сличност става према држави у марксизму („историјски привремено оруђе класне

тираније“), либерализму (историјски „нужно зло“) и конзервативизму („машина отуђења“) представља историјску чињеницу, која сведочи о оштећењу политичке филозофије и теорије, услед чега оне не дају неопходно образовање за бављење политиком. Уз то, хронично негативан став према држави додатно је закомпликовао основни проблем модерне, наиме проблем синтезе. Последица је садржана у томе да је и данас отворено питање медијума друштвене интеграције.

Модерни проблем синтезе: питање парадигме интеграције

Узмемо ли у обзир класификацију друштава према разлици у типу размене (Леви-Строс) – размена *жена*, размена *добара* и размена *симбола* и размотримо је аналитички, добићемо следеће увиде:

1) да се ова подела аналитички поклапа с поделом основних типова заједница:

а) *йородица* (размена жена, „примитивно“, предмодерно друштво с приматом односа крвног сродства);

б) *ираћанско друштво* (модерно друштво размене добара с примарним интересним односима);

[4] Као пример може да послужи НАТО бомбардовање Србије, за шта је основни разлог било то што Србија није с одобравањем дочекала побуну Шиптара на Космету (које су, узгред, наоружавале САД), и што им није помогла да направе своју државу (у чему им САД помажу и данас).

[5] Нарушавају ли терористи компоненте државног суверенитета, или су борци за слободу? Одговор на ово актуелно питање зависи од схватања и вредновања државе. Ако је она „оруже класне владавине“, онда нису, а тим пре ће хуманистичка интелигенција бити на њиховој страни, у духу своје (донкихотовске) борбе против државе. Терминологија је изузетно важна. Онај ко нападне државу, нема право на уживање права која она обезбеђује.

в) *држава* (као носилац размене симбола и интеграције ради успостављања и одржања заједнице) (Hegel, 1974).

2) Ова подела, с једне стране, важи дијахроно-историјски – утолико што сва друштва у историји морају да имају сва три типа размене; а с друге стране, важи и синхроно-историјски – на тај начин што у сваком друштву влада један тип размене и чини основ осталим разменама.

Дакле, друштво није могуће без све три размене, при чему увек једна мора да има примат. Према томе која врста има примат, можемо да разграничимо типове друштава и типове заједница. Логично је закључити да су и *породица* и *грађанско друштво* и *држава* универзални елементи заједнице, а да се историјски смењују као носиоци друштвене интеграције. Овде ћемо се позабавити државом у смислу носиоца те функције, што ће рећи да ћемо изложити њену одбрану као незаменљивог медијума интеграције.

Модерно друштво настаје распадом традиционално-породичног, племенског друштва, преображајем традиционалне породице. Друштво се у том процесу успоставља као медијум мимо којег породица више не може да опстане услед преношења својих функција на друштвене носиоце, проширењем *oikosa* у грађанско друштво. Такође, грађанско друштво не може да опстане само у себи без посредовања ради функционалног усклађивања. Држава, дакле, одговара на функцију самоодржања друштва као што ово одговара на функцију самоодржања породице.

Породица – грађанско друштво – држава су три издиференцирана основна подсистема модерног друштва, узајамно несводљива без катастрофалних последица, која се темеље на трима различитим димензијама. Ниједна заједница није могућа без преостале две, нити било које две могу да постоје без треће. Те заједнице су узајамно несводљиве и неизводљиве пошто у својој основи имају принципе различитих врста: породица се темељи у *етици*, па је она етичка и афективна заједница, утемељена на логици срца и узајамности осећања; грађанско друштво се темељи у *економији*, па је економска заједница, на бази узајамности интереса и уговора; држава је *полијичка* заједница утемељена на узајамности општег интереса и политичког уговора.

Породица је заједница конкретних људи, грађанско друштво заједница апстрактних људи, а држава је заједница симбола (у њој је индивидуум апстрактан, лишен својстава као грађанин, али је и конкретан, као припадник културне, националне заједнице која се државом дефинише). Ако грађанско друштво само у себи није могуће као заједница, ако се на сопственој основи растаче уместо да се повезује, онда обнова заједнице није ни могућа на етичкој основи, него једино на политичкој.

Нестабилност модерног грађанског друштва као „система атомистике“ (Хегел) утемељеног на приватним интересима отвара проблем његове трајне интеграције. Оно се (више) не може интегрисати на сродничким односима, него једино на нивоу размене симбола, што значи: прво, једног заједничког

језика (народ, нација као оквир модерне државе); друго, заједничких ванекономских (културних) вредности (које обједињују различите нације у једној држави) с којима се због тога не тргује, у које спадају симболи државе као заједнице (застава, грб, химна), заједнички митови, односно мегаидеологије. Све ове елементе неопходно је у погледу свог значаја за друштвену рационалност посматрати са становишта њихове друштвене функције, а никако по себи. Модерна држава, као што јој име каже, као медијум у коме грађанско друштво може да функционише, све компоненте друштва мора да „држи заједно“.

Као што је модерној породици неопходно грађанско друштво, тако је овом неопходна држава преко које ће се заокружити и *одржајти*, на основу комплементарног принципа који ће бити у превази над дезинтегративним економским принципом. Ту функцију не може да преузме и изврши ниједан други део друштва. Зато држава и друштво нису, нити могу да буду исто: друштво је систем мноштва установа, а држава је посебна установа међу њима: установа која установљује функционални однос међу друштвеним установама, која посредује у одржавању њихових односа – са становишта интереса целине, друштва. У модерном друштву, држава није ни нужно зло ни пуки инструмент силе (што марксизам никада није схватио, а ни либерализам), него је функционално неопходна и веома пожељна са становишта елементарне рационалности.

Антидржавне утопије

У градацији заједница, породица – грађанско друштво – држава, породица је хронично била идеал, а држава најпрезренија. Све познате социјалне утопије говоре о заједници, не о слободи, и свима је у потки породица као парадигма интеграције. Зато су у њима увек „сви људи браћа“ и зато ни у једној нема уверљивог разграничења између слободе и тираније узурпатора.

Класична либерална утопија

Либерализам је у држави видео само „ноћног чувара“ појединчевог поседа и сигурности, а медијум синтезе видео је у грађанском друштву. На слободу тржишне економије од уплитања државе није се рачунало само због апологије економских интереса раног грађанства, него и из моралнополитичких разлога: наиме, тржиште је било схваћено у природноправном смислу, као медијум реализације правде, управо зато што је било слепо (правда мора да буде слепа да би била правична). Поента слободе појединца од државе, у *laissez faire* учењу, јесте у остварењу једнакости пред природним, економским законима. Зато што економски закони нису ничије дело пре су *physis* него *nomos* и у односу на интенционално правно законодавство имају првенство. Слобода тржишта имала је смисао пуштања правде да „ради свој посао“, а неспутани економски закони, нестворени људским делом, имали су смисао њених правичних закона. Одатле је следило да је

ограничавање тржишта било насиље над правдом и правичношћу. Ослобађање друштва од државе као „нужног зла“ у будућности, према иманентној утопији, требало је да се оствари спонтано и најправедније, дејством слепог тржишта.

Марксистичка утопија

За изворни либерализам, дакле, медијум друштвене синтезе било је слободно тржиште под економским законима који су истовремено закони правде. Оно што је за либерале била врховна врлина, за марксисте је основна мана и извор ирационалности. Слепе силе економских закона неопходно је, у интересу друштвене интеграције, ставити под „рационалну контролу“, како је писао Маркс, путем диктатуре пролетаријата, која смењује „диктатуру буржоазије“. У историјској перспективи пролетаријат, као извршилац историјских закона правде, такође приводи друштво стању без државе.

Самоубилачки синдром у марксистичкој теорији, који је и корен њене практичне пропасти, састоји се у негацији сва три нивоа друштвене синтезе: државе, грађанског друштва и породице. После одбацивања државе као „силе која тлачи“, а потом и грађанског друштва као царства егоистичких интереса, отуђења, и права као облика диктатуре буржоазије, за марксизам је такозвано „царство слободе“ било незамисливо у оквиру државе. Била је то само последица логике модерног антидржавног мишљења због чега је настала читава бајка о слободи ван државе и закона. Услед тога марксизам је спао на

йородицу као парадигму интеграције. Теоријски је њоме настојао да обухвати сва друштва света („сви људи су браћа и сестре“). Два најславнија принципа комунизма која је „открио“ Карл Маркс:

1) свако према способностима, сваком према потребама; и

2) срећа сваког појединца услов је слободе за све.

– *par excellence* су породични принципи. Другим речима, комунизам постоји одавно и уопште није проблем – у медијуму породице, и то у два смисла: породица као примарна заједница претходи друштву, које, опет, претходи држави; друго, моје и твоје у породици не постоји, нити у њој функционише новац као еквивалент размене добара.

То, међутим, не значи да је рационално-интегрисана заједница могућа на породичном принципу. Практично, ни марксизам тај принцип није спровео. Замену за сва три типа интеграције практично је налазио у свеобухватној политичкој партији, која је као носилац општости и заједничких симбола требало да замени државу, као заједница особа, да замени друштво и као афективна заједница да замени породицу. Међутим, уместо рационалне замене на било којој тачки, резултат је био – тоталитарни ужас.

Од супротности до сагласности

Данас је у првом плану заједнички топос либерализма и марксизма у одбацивању државе као медијума интеграције. Глобализација као тема,

дакле, довела је до конвергенције (нео)либерализма и левице (бившег марксизма) *mutatis mutandis* тезом о одумирању (националне) државе, коју ће да замене, с једне стране, светска држава, односно Империја, а с друге, мрежа невладиних организација под њеним окриљем. Неолиберали и бивши марксисти нашли су се заједно у причи о „интегративним капацитетима грађанског друштва“, нарочито у виду невладиних организација, које представљају замену за демодирани бивше савете (без придева „раднички“). Пuteви интеграције заједнице траже се искључиво у тој сфери, а од истинске анализе њихових капацитета важније је то што су против државе.

Цео овај мисаони комплекс темељи се имплицитно на омаловажавајућем ставу према држави, хроничном у свима трима великим идеологијама. Зато се држави непрекидно проричу кратак век и смрт.

Постсоцијалистичко стање

Распад социјализма посредно је показао да је држава незаменљива утолико што партија није била у стању да обави интегративну функцију из два разлога:

– прво, зато што је хронично одржавала политичко-друштвену дискриминацију, жарењем класне поделе и држањем припадника грађанске класе у статусу обесправљених поданика;

– друго, зато што су се падом партијске власти социјалистичка друштва листом нашла у ситуацији дезинтеграције услед тога што је партијска власт одржавала симулацију др-

жаве којом је скривана владавина арбитрарне воље.

Напуштање социјализма, праћено прећутним признањем да је комунизам био науколика илузија, водило је револуирању друштва Источне Европе, што се рефлектује у дубоким променама *upside-down*, од економског, преко политичког, до вредносно-културног нивоа. Транзициона друштва карактеришу следећи реверзибилни процеси:

1) *прелаз од државе као ноћној иследника ка држави као ноћном чувару*; раздвајање државе и друштва;

2) *прелаз од калкулације до калкулације као цивилизацијске тековине*, или прелаз од вредносне на циљну рационалност;

3) *прелаз од егалитарној хуманизма ка поседничком индивидуализму*.

Када се партијска власт урушила, урушила се и држава јер је била само њена Потемкинова кулиса, што је водило општем распаду институција. Логично је онда да је завладало природно стање свеопште пљачке и пропасти свих вредности и норми. Уместо обнове интеграције, текла је дезинтеграција, уз пуно инвестирање поменутих идеја: о сувереним правима појединаца над „државним разлогом“, о слободи и демократији ван државе и политичког режима, уз наметање саветодавних невладиних удружења као главних носилаца функција власти и одлучивања, обнову есхатолошких идеја о крају историје, уз поновљено предвиђање смрти „националне“ државе у име „светске заједнице грађана света“.

Милан М. Брдар

Vindicae contra tyrannos: апологија државе
као медијума друштвене интеграције

фото: pexels.com

| 49

Да ли су ове промене праћене одговарајућом променом вредносног става према држави и како се у њима сналази интелигенција као агенс реформе?

Ако резимирамо резултате досадашњег разматрања, долазимо до следећих закључака: интелигенција као носилац друштвеног ума у нарушеним постсоцијалистичким друштвима на себе преузима функцију ауторитета, као и функцију институција, које тек треба да се успоставе. Ово преузимање функција је несумњиво, услед одсуства њихових диференцираних носилаца, друштвено патолошко и не обећава успех. Прву или последњу препреку капацитету интелигенције у погледу реформи

представља модерни политички дискурс којег се држи и у његовом оквиру теоријски дискурс о држави.

Перспективе транзиције доводе нас, дакле, у амбивалентну ситуацију: с једне стране, разумемо зашто интелигенција добија главну реформаторску улогу у њој – услед историјске девалвације социјалистичке номенклатуре и одсуства другог друштвеног субјекта; а с друге стране, зашто је неопходна одбрана државе управо од тог реформаторског субјекта услед његове (то јест, њене) „недовољне системске компетентности“. Одбрана, барем теоријска, неопходна је због фелеричног хуманистичког образовања интелигенције која се држи

негативног учења о држави и њиме се укључује у реформе тако да, хтела то или не, мора да се бави државом с декларативним циљем да је реформише и унапреди. Колики је то дефицит, видећемо у излагању које следи.

Основни хендикеп транзиционих друштава

Модерна политика се састоји од праксе у којој главну реч воде буржуј и политичар, док их интелектуалац прати теоријски, било да њихову праксу оправдава или оспорава. Као што је у сфери управљања фирмом дошло до раздвајања функција власништва од управљања, исто се понавља на нивоу државе: припадници грађанске класе функцију управљања државом или непосредно вршење функција препуштају „експертима“, који су људи од политичког позива или професионалци.

Поента је у томе да друштва у транзицији немају друге две фигуре: *буржуја* – услед дуго-рочног прогона грађанске класе, и *идеологичара* – услед опште политичке апстиненције и привилеговања функције само за припаднике номенклатуре. (Зато, ако има професионалаца, они су само у бившој социјалистичкој власти, а остало су све политички аматери.) Проблем субјекта интеграције и реформе састоји у томе што су постсоцијалистичка друштва, по питању људских ресурса, без озбиљне средње класе, препуштена на милост и немилост својој хуманистичкој интелигенцији, која, хтела то или не, мора да преузме прве две функције – поли-

тичара, који реформишу државу, и грађанске класе – која се економски обнавља.

Да је транзиционо друштво сиромашно људским ресурсима види се по томе што високообразована интелигенција чини језгро и *leadership* новооснованих политичких партија. То је разлог зашто су странке задуго аматерска политичка удружења, која углавном красе узвишена реторика и скромни практични резултати. Аматеризам интелигенције која чини нову политичку елиту проистиче углавном из њеног књишког знања, које има тим већу тежину што је (била) лишена практичног политичког искуства. Додатни симптом аматеризма види се и у опредељивању бирачког тела које је, услед одсуства диференциране класне структуре и јасних интереса, ближе опредељивању за спортски клуб или естрадне звезде, него интересно вођеном политичком избору. Све у свему, пракса политичких странака из наведених разлога постаје скупа школа њихових првака на рачун друштва, у којој се они споро ослобађају књишких фикција и аматеризма.

Посебан скуп проблема везаних за политички ангажман интелигенције проистиче из њеног негативног, теоријски утемељеног става према држави, на основу којег ову, из опозиционе визуре, с једне стране, практично види само као плен, а с друге стране, када дође на власт наставља с антидржавном герилом, што је на први поглед изненађујуће.

Герила против државе је хронична и такорећи специфична за хуманистички интелектуални ангажман како у Источној,

тако и у Западној Европи. Тамо где је држава консолидована то не представља проблем, него је луксуз који моћни могу да дозволе својим учењацима, између осталог и због благотворне чињенице да интелигенција нема велики јавни утицај; али тамо где се држава консолидује или наново изграђује, то је проблем број један! Герилу против државе постсоцијалистичка интелигенција, кад дође на власт, спроводи на два начина.

Прво, ваљда услед предугог боравка у опозицији и идеолошкој параноји, многи и даље, пошто дођу на државне функције, дају запањујуће изјаве: Ми нећемо да будемо власт! Борили смо се против тога!

Друго, државне институције морају да се гомбају са зачуђујуће компликованим процедурама *vis à vis* којих се одвија брзопотезна самовоља угледних појединаца. У исти мах, *by pass* процедурама, с једне стране, прескачу се и маргинализују државне установе, а с друге стране, њихове функције се *de facto* преносе на невладине организације или силне комисије, савете и тела, који постају парадржавни. Већ се у томе рефлектује дуализам између одијума према држави и жеље да јој се покраду све функције и она на крају остане као Потемкинова кулиса. Увећање институционалног нереда, као последица таквих потеза, иде на руку партијским главешинама да у пракси имају одрешене

руке будући да делују ванинституционално, а да за то одговорност увек пада на изнутра блокирану државу. Уз то, када се утврди извор проблема, компликоване процедуре је изузетно тешко променити. Исходи такве праксе су следећи:

а) Уместо реформе државе и њених институција у правцу модернизације и веће рационализације, добија се дисфункционални амалгам, с капиларним продором неформалних и невладиних тела у правцу запоседања државе изнутра. Притом, уместо једне партије, главну реч води неколико невладиних организација, које делују мимо закона и нетранспарентно што се тиче јавности, а под заштитом и даље живог, фантомског ауторитета државе.^[6]

б) Потенцијал грађанског друштва сведен је на интелектуалне кружоке и НВО, издржаване страним донацијама, од којих живо грађанско друштво не може да дође до речи, а уз то губи вољу за ангажовањем јер му не види смисао. Реч је о потчињавању државе симулакруму грађанског друштва, то јест групицама „зналаца“, чија експертиза није нигде верификована, које никада нико нигде није бирао, а који воде рачуна да своју легитимност не проверавају пред грађанима, на изборима.

Трећи елемент гериле против државе чини ангажман интелигенције у правцу умањења ионако скромних људских ресурса. Није реч

[6] Све ово улази у суму учинака реформе државних институција у Србији у периоду од октобра 2000. наовамо. Описана пракса само иде на руку страном фактору, који је интелигенцију и довео на власт, да, смејући се у себи, преко њених леђа лакше оствари своје циљеве.

само о томе да демократски опредељена интелигенција заступа манихејску поделу насупрот политичким противницима, него и о томе да задржава параноичан став према људима на функцијама чак и када су то њихове колеге. Ко год покаже спремност да се прихвати неке јавне функције и за неко време буде „бирократа“ постаје жртва уцењивачко-дискриминаторског става. Интелектуалци који су из разних разлога остали на маргини, на пример, јавно се хвале како с пријатељима и колегама који су прихватили државне функције, „раскидају све односе“, само што не кажу да их третирају као „кужне овце“. То многе, иначе способне, одбија од ангажмана. Истовремено, митом о високој моралности и принципијелности којим се такав став оправдава не само што се блокира регрутација способних него се и отвара пут онима који се „ничега не стиде“, а против којих онда поменути моралисти грлато протестују што „прави људи нису на правим местима“.

Пето, посебан дефицит интелигенције као групе проистиче из онога што она сама истиче као своју врлину. Наиме, услед одсуства диференциране класне структуре, свака партија уместо материјалног друштвеног интереса, због примата интелектуалаца, заступа неки идеал, најчешће демократије, као да и сами не поседују интересе.

Осим интелигенције, на друштвенополитичку сцену ступа и новоформирана грађанска класа, коју у првом таласу чине „контroversни бизнисмени“, односно криминогени елементи

који су се најбрже снашли у институционалном нeredу и прерасподели друштвеног богатства, тако да су први актери нове првобитне акумулације капитала. Идеали и морал интелектуалаца не могу друштво да заштите од криминала ових других; истовремено, идеали првих неће их заштитити од амалгамисања с другима, у корак са сменом идеала материјалним интересима, као што исповедани морал неће бити препрека да се други „оперу“ од своје прошлости, легализују своја богатства и успоставе се као новонастала грађанска класа у смислу главног друштвеног носиоца довршења транзиције до државе пуне владавине права. Рехабилитована нова грађанска класа сутра ће бити главни актер успоставе државе, тим пре што из искуства зна њен значај, па је позитивно вреднује. А што се интелигенције тиче, она ће се вратити својој традиционалној функцији: процес институционалног довршења ће пратити, било као апологета било као критичар. Шта год да буде говорила и писала, по свој прилици ће и даље заступати стару тезу: за демократију, а против државе.

Закључак

Ма колико модерне теорије политике уживале ауторитет, време је да ставимо тачку на етатолудизам (лудизам против државе као ствари криве за све) у виду семантичког „убијања“ државе као зла, тако што ћемо одбацити идеје које су од ње начиниле зло. Овдашња апологија државе као незаменљивог

Милан М. Брдар

Vindicae contra tyrannos: апологија државе
као медијума друштвене интеграције

Фото: picqsels.com

| 53

чиниоца друштвене интеграције представља мисао коју треба уиграти у рангу општег места. Државу треба заштитити од теоретичара, тих модерних софиста који имају мишљење о свему, а излажу га у комбинацији узвишених мотива

и ниских побуда, а када се докопају власти, од државе направе комбинацију нереда и концологора.

Ако, дакле, одбацимо негативну идеју државе, нужно пада и цела овде сажето изложена

појмовно-теоријска скаламерија, што није штета, јер се ионако избрукала у историји XX века. Заступати данас идеју моралног усавршавања друштва и човека представљало би наивност с обзиром на то да свакодневно посматрамо како се технолошки усавршава и људска бестијалност код такозваних чувара цивилизацијских вредности. Пошто у интересу новог схватања државе треба напустити природноправну теорију, која је уосталом *par excellence* софистичка, то заступљена промена води у преиспитивање основних идеја модерне, све до критике просветитељства. Не треба се плашити помисли да је у модерној мисли нешто дубоко погрешно, када су уопште могуће овакве полемике.

У томе је поента: ако се модерна прогресистичка мисао одржавала у одређености путем негативне идеје државе, а од свег тог комплекса није било никакве користи, преостаје нам иста тактика: да у преобликовање свеукупног корпуса идеја уђемо почевши од државе као носиоца општег добра (Аристотел). За успостављање новог става према држави није потребно ново утемељење, довољно је историјско и политичко искуство; а тај нови, позитиван став може да нам послужи као принцип утемељења и реформе осталих идеја и теорија. Како Аристотел рече, принцип ствари није сама ствар.

References / Литература

- Augustine, St. (1984). *City of God*. Harmondsworth: Penguin.
- Brdar, M. (2001). Institutionalization of Human Rights: Crumbling of Sovereignty and Globalization. *Filozofski godišnjak*, 14, 203–224.
- Brdar, M. (2002a). Globalization and desovereignization: the problem of the regionalization of Serbian in the current geopolitical context. *Социолошки преглед*, 36, No. 1–2, 57–80. [In Serbian]
- Brdar, M. (2002b). *Philosophy in Duchamp's pissoir. A postmodernist outline of 20th century philosophy.*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. [In Serbian]
- Brdar, M. (2003). The humanistic intellectual type: formation, historical role and limitations. In: J. Trkulja (prir.), *Intelektualci u tranziciji* (29–54). Kikinda. [In Serbian]
- Brdar, M. (2005). *The futile call. Sociology of knowledge between ideology and self-reflection: the case of Karl Mannheim and the Enlightenment*, Novi Sad: Stylos. [In Serbian]
- Erlanger, Ph. (1960). *St. Bartholomew's Night: The Massacre of St. Bartholomew*, London: Patrick O'Brian.
- Gierke, O. (1958). *Political Theories of the Middle Ages*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1988). *Modernist philosophical discourse*. Zagreb: Globus. [In Croatian]
- Hegel (1974). *Encyclopedia of philosophical sciences*. Sarajevo: „Veselin Masleša“. [In Bosnian]
- Post, G. (1964). *Studies in Medieval Legal Thought: Public Law and the State 1100–1322*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Schiller, F. (1910). Über die ästhetische Erziehung des Menschen. In: *Schillers philosophische Schriften und Gedichte (Auswahl)* (159–271). Leipzig: E. Kühnemann (Hrsg.), Felix Meiner.
- Skinner, Q. (1979). *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. ii: *The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soman, A., Koenigsberger, H. G. (eds) (1974). *The Massacre of St. Bartholomew: Reappraisals and Documents*, The Hague: Springer Netherlands, Martinus Nijhoff.
- Wolin, S. S. (1961). *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London: George Allen & Unwin.

Milan M. Brdar

Institute of social sciences

Belgrade (Serbia)

Vindicae contra tyrannos: apology of the state as a medium of social integration

Summary

56 | In this article author presents an apology of the state in relation to modern political theory and humanity scholars and persistent criticism of such an important institution. The first section of the article provides a reconstruction of the origins of the negative attitude toward the state in liberalism, Marxism and conservatism, which have resulted in ridiculous predictions regarding the disappearance of the nation state in the context of globalization. In the second part the author asserts that the state is the unavoidable medium of modern social synthesis and deals with the problem of the one-sidedness modern ideologies and their programs of social synthesis. The principles necessary to perform this task are divided amongst ideologies (freedom - *liberalism*, equality - *Marxism*, community - *conservativism*), and due to this historical fact, we have conflict between them instead of complementarity. This leads to the conclusion that we ought to get rid of devotion to one ideology in favor of reform of our way of thinking. The final section of the article provides a description of the phenomena present transitional societies and the leading political role of intellectuals. In the author's view this unhappy occurrence is due to inadequate education in the area of modern political theory, which due to its negative attitude toward the state reduces our political skill. The first step to avoiding this requires the abandonment of negative attitudes toward the state and the fostering of respect of the state as the protector of the "common good" and the guarantor of liberty, necessary for the improvement of people's lives, in keeping with Aristotle's statement.

Keywords: state, tyranny, liberty, intellectuals, power, nation, reform, transition, neoliberalism, Marxism, conservatism.